

ZEKERİYYÂ EFENDİ, Bayramzâde

Şeyhülislâmîği sırasında Zekeriyâ Efendi'nin şer'î ve idarî konularda dikkatli ve basiretli davrandığı belirtilir. Devrin tarihçilerinden Selânikî onun bu yönünü bir örnekle açıklar: Şam beylerbeyi ile kadısı örfî bir vergi yüzünden Şam defterdarını, "Katli icap eder, küfür söyledi" diye şikâyet eder. Bunun üzerine III. Murad durumu şeyhülislâmdan sorulmasını buyurur. Şeyhülislâm, "Tövbe eylemişse katlolunmaz" fetvasını vererek ortalığı yatıştırır (Tarih, s. 291). Zekeriyâ Efendi'nin şeyhülislâmlik görevi âni ölümü sebebiyle fazla uzun sürmedi. Kaynaklara göre bahâriye hil'atı giydirilmek üzere saraya davet edildiğinde huzura girmek için beklerken Dârüssaâde Ağası Gazanfer Ağa ve Yeniçeri Ağası Mehmed Ağa ile sohbet etmiş, onlara gece rüyasında Hz. Peygamber'i gördüğünü ve yer gösterip kendisini davet ettiğini anlatırken fenalaşarak ölmüştür (11 Şevval 1001 / 11 Temmuz 1593). Fâtiî Camii'nde kılınan cenaze namazından sonra Sultan Selim Camii yakınında Muharrem 1001'de (Ekim 1592) inşa ettirdiği medrese, dârülhadis ve dârülkurrânın yanına defnedildi. Vefatına, "Füc'eten Zekeriyâ Efendi geçti hemân" ibaresi tarih düşürülmüştür.

Ölümünden sonra oğlu Yahyâ Efendi tarafından düzenlenen 1594 tarihli vakfiyesine göre medrese daha önce yapılan dârülhadis ve dârülkurrânın yanında idi ve geniş bir avlu içerisinde on iki hücre, bir dershaneden oluşmaktaydı. Dârülhadis on üç oda, bir dershane ve dârülkurrâ olarak ayrılan geniş bir odadan ibaretti (Kütükoğlu, s. 216-217). Vakfiyesinde müderris, talebe ve medrese kütüphanesi hâfız-kütübü için tahsisatlar, verilecek dersler ve ders usulleri hakkında bilgiler ve şartlar bulunmaktaydı. Birçok tamir geçiren medrese 1914'te yapılan tesbitte harap olduğu için dârülhilâfe kadrosuna alınmamıştı (a.g.e., s. 217). Zekeriyâ Efendi'nin soyu bir ilmiye ailesi olarak devam etmiş, bu aileden XVII. yüzyılın sonlarına kadar birçok âlim ve şair çıkmıştır. Meşhur şair ve âlim Şeyhülislâm Yahyâ Efendi onun büyük oğludur. Küçük oğlu Şeyhî Lutfulah Efendi, Hoca Sâdeddin Efendi'den mülâzim olup çeşitli medreselerde müderrislik ve yedi defa Filibe kadılığı yapmış, daha sonra Anadolu kazaskerliğine kadar yükselmiştir. Zekeriyâ Efendi'nin hazırladığı İstanbul tahriri dışında dinî mahiyette eserlerinin bulunduğu tesbit edilmektedir. Sadrüşşerîa'nın *Şerhu'l-vikâye* adlı fıkıh kitabına *Hâşiyetü 'alâ Şadri's-Şe-*

ri'a adıyla bir şerh yazmış (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1089-1090), meânî ilminden *Şerhu Miftâh* için *Hâşiyeye 'alâ Şerhi'l-Miftâh* ismiyle bir hâşiyeye kaleme almıştır (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3650, vr. 41-121). *Keşşâf, Telvîh, Mevâkıf, Hâşiyeye-i Tecrid* gibi okuduğu kitaplarda notları vardır. Ayrıca bir divanı mevcuttur. Bu çalışmaları dolayısıyla "Şârihu'l-Hidâye ve'l-Miftâh, Muhaşşî-i Sadrüşşerîa" lakaplarıyla anılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

51 Numaralı Mühimme Defteri: Sultanın Emir Defteri (haz. Hikmet Ülker), İstanbul 2003, hk. nr. 68; Koca Sinan Paşa'nun Telhisleri (haz. Halil Sahillioğlu), İstanbul 2004, s. 173, 228-229 (nr. 133, 186); Selânikî, *Tarih* (İpşirli), s. 183, 212, 225, 235, 270, 291, 322-323; Atâi, *Zeyl-i Şekâik*, s. 322-324, 747-748; Hasanbeyzâde Ahmed, *Tarih* (haz. Şevki Nezihî Aykut), Ankara 2004, II, 258, 355, 372, 373, 379, 380-382, 409; Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (haz. Ziya Yılmaz), Ankara 2003, I, 53, 57, 103, 176; II, 1177; Peçuyulu İbrâhim, *Tarih*, I, 33; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, I, 13; Nâimâ, *Tarih* (haz. Mehmet İpşirli), Ankara 2007, I, 51, 82; III, 991; IV, 1926; *Devhatü'l-meşâyih*, s. 34-36; *İlmîyye Salnâmesi*, s. 412-415; Uzunçarşılı, *İlmîyye Teşkilâtı*, s. 17, 49, 73, 192, 197; Abdülkadir Altunsoy, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara 1972, s. 45-46; Zeki Arıkan, "Şeyhülislam Zekeriyâ Efendi'nin İstanbul Sayımı", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri, Bildiriler* (haz. Mübahat S. Kütükoğlu), İstanbul 1989, s. 39-57; Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Ankara 2000, s. 216-218; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 2005, II, 716; İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu*, Ankara 2008, s. 150-151; M. Asım Yediylidiz, "Bayramzade Zekeriyâ Efendi'nin (1514-93) Vakfı", *Üç İlahiyat Fakültesi*, XII/1, Bursa 2003, s. 153-166.

MEHMET İPŞİRLİ

ZEKERİYYÂ el-ENSÂRÎ

(زَكَرِيَّا الْأَنْصَارِي)

Ebû Yahyâ Zeynüddin Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî el-Hazrecî (ö. 926/1520)

Şâfiî fakihî.

Çağdaşı Mısırlı tarihçi İbn İyâs ile kendisine niyâbeten kadılık görevinde bulunan talebesi İbnü'l-Himsî'nin kaydettiğine göre 824 (1421) yılında Mısır'ın doğusunda Bilbis ve Abbâsiye şehirleri arasındaki Süneyke beldesinde dünyaya geldi (*Bedâ'ir u-z-zühür*, V, 370; *Havâdisü'z-zamân*, III, 33). Gazzî, Ensârî'nin talebesi olan babasından naklen 823 (1420) yılını kaydederken Sehâvî 826'da (1423) doğduğunu belirtir. Haz-

rec kabilesinden sahâbî Hubâb b. Münzir'in soyundandır. İlk eğitimini Süneyke'de aldı, Kur'an'ı ezberledi. Babasının ölümü üzerine annesi tarafından ilim tahsili için Kahire'ye gönderildi (841/1437). Ezher'de okudu, muhtelif ilim dallarına ait birçok temel metni ezberledi. Bir müddet sonra memleketine gittiği de tekrar Kahire'ye döndü. Talebelik yıllarında maddî sıkıntı çektiğinden bir zengin'in desteğiyle tahsilini sürdürdü. İbn Hacer el-Askalânî, Muhammed b. Ali el-Kâyâtî, Sâlih b. Ömer el-Bulkînî, Kemâleddin İbnü'l-Hümâm, Zeynüddin Rıdvân b. Muhammed el-Ukbî, Takıyyüddin eş-Şümunnî, Yahyâ b. Muhammed el-Münâvî, Ebü'l-Fazl İbnü's-Şihne el-Halebî, Muhyiddin el-Kâfiyeci, Şehâbeddin İbnü'l-Mecdî, Celâleddin el-Mahallî ve Şerefeddin İbnü'l-Haşşâb'ın da aralarında bulunduğu 150'yi aşkın âlimden dört mezhep fıkıhı ve diğer dinî ilimler yanında Arap dili ve edebiyatı, hat, astronomi, hesap, icâzet aldı (Chester Beatty Library, nr. 3208'-de kayıtlı "Sebet" adlı tobiyografisinde okuduğu 110 eseri ve hocalarını, ayrıca faydalandığı, yirmi ikisi kadın olan 112 âlimin ismini zikreder; bk. Arberry, VII/3 [1968], s. 247-263). Bu arada tasavvufa dair çok sayıda kitap inceledi ve Sâidüs-süedâ Hankahı'ndaki sûfî meclislerine devam etti, birçok tarikat şeyhinden hırka giyip irşad izni aldı (Gazzî, I, 198). Kendi ifadesine göre bâtn ilimlerinde dualarının kabul edildiği bir mertebeye ulaştınca zâhir ilimlerine yönelerek genç yaşta hocalarının izniyle ders ve fetva verecek düzeye erişti. İmam Şâfiî'nin makamında ve Sâbıkıyye, Salâhiyye ile Cemâliyye'nin aralarında bulunduğu çeşitli medreselerde ve sûfî hankahlarında ders verdi, meşihatlık görevi yaptı. Kendilerinden bâtnî ilimleri tahsil ettiği şeyhlere zâhirî ilimleri öğretti. Şâfiî fıkında otorite seviyesine ulaştınca çeşitli eserleri medreselerde okutulmaya başlandı. Ders halkasına İslâm dünyasının dört bir yanından birçok talebe katılıyordu. Kendisinden ilim tahsil edenler arasında İbn Hacer el-Heytemî, Hatîb eş-Şirbînî, Abdülvehhâb eş-Şarânî, Bedreddin el-Gazzî, Şehâbeddin Ahmed b. Ahmed er-Remlî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Bekrî, İbnü'n-Nakib el-Halebî, Ömer b. Ahmed eş-Şemmâ' el-Halebî, Şehâbeddin Ahmed Amire el-Burullusî gibi şahsiyetler bulunmaktadı. 850 (1447) yılında hacca gitti; bu vesileyle Şerefeddin İbnü'l-Merâgî, İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî, Takıyyüddin İbn Fehd, Ebü's-Saâdât İbn Zahîre gibi âlimlerden yararlandı.

Zekeriyâ el-Ensârî yetkin bir âlim olup adını duyurunca Memlûk yöneticilerinin dikkatini çekti; Hoşkadem kendisine kadılık teklifinde bulunduysa da o bunu kabul etmedi. Ardından Sultan Kayırbay'ın teklif ettiği Şâfiî kâdilkudâtılığı görevini de birçok defa geri çevirdikten sonra nihayet ileri sürdüğü şartlar sultan tarafından kabul edilince 6 Receb 886 (31 Ağustos 1481) tarihinde bu görevi üstlendi (İbn İyâs, III, 184, 448); el-Melikü'n-Nâsir Muhammed, Kansu, Canbolat, el-Melikü'l-Âdil Tomanbay ve Kansu Gavri dönemlerinde de bu görevi sürdürdü. 904 Ramazanında (Nisan 1499) artık gücünün azaldığını ve gözlerinin zayıfladığını ileri sürerek Sultan Kansu'dan görevden affını talep ettiyse de bu talebin kabul edilmediği, zayıflığı sebebiyle bayram hutbelerini okuyamadığı, daha sonraları saraydaki bazı kutlamalara da katılmadığı belirtilir (İbnü'l-Hımsî, II, 73, 75, 91, 92). İbn İyâs, Safer 906'da (Eylül 1500) gözleri iyice zayıfladığından kapısını kapatıp kendini azlettiğini, 22 Safer 906'da (17 Eylül 1500) yerine Muhyiddin İbnü'n-Nakib'in tayin edildiğini yazar (*Bedâ'î'u'z-zühûr*, III, 448). İbnü'l-Hımsî, 18 Cemâziyelâhir 906'da (9 Ocak 1501) Tomanbay'ın tahta çıkışı sırasında mâzûl olduğu için sarayda hazır bulunmayan Zekeriyâ el-Ensârî'nin davet edilip getirildiğini, sultanın kendisine büyük saygı gösterdiğini ve onu tekrar kadilkudâtılık görevine tayin ettiğini kaydeder (*Havâdisü'z-zamân*, II, 110-111). 1 Şevval 906'da (20 Nisan 1501) Memlûk tahtına geçen Kansu Gavri'nin 8 Zilhicce'de (25 Temmuz) azlettiği Ensârî (*a.g.e.*, II, 127; İbn İyâs, IV, 12) bu tarihten sonra kendini tadrîs, telif ve iftâ faaliyetlerine verdi. Cenazesinde bulunan İbn İyâs'ın kaydettiğine göre 3 Zilhicce 926 (14 Kasım 1520) Çarşamba günü Kahire'de vefat etti. Cenaze namazını Osmanlılar'ın ilk Mısır beylerbeyi olan Hayır Bey kaldırdı ve Karâfe Mezarlığı'nda İmam Şâfiî'nin kabrinin yakınına defnedildi. Gazzî 3 Zilkade 926 (15 Ekim 1520) Çarşamba günü vefat ettiğini ve perşembe günü defnedildiğini yazarsa da çarşamba günü 3 Zilkade'ye değil 3 Zilhicce'ye denk gelmektedir. Abdülvehhâb eş-Şa'rânî 926 Zilhiccesinde, ölüm haberini Mekke'de 927 Rebülevvelinde aldığı belirten bir diğer talebesi Şemmâ el-Halebî ise 4 Zilhicce 926'da (15 Kasım 1520) öldüğünü söyler. Ayderûsî'nin zikrettiği 925 (1519) tarihi ile yine onun ve Şemmâ'nın verdiği 4 Zilhicce (15 Kasım), Gazzî'nin kaydettiği 3 Zilkade günleri yanlış olmalıdır.

Kaynaklarda "el-imâm, el-hâfiz, şeyhu meşâyihî'l-İslâm, şeyhü'l-İslâm" gibi lakaplarla anılan Zekeriyâ el-Ensârî, hemen bütün dinî ilimler alanındaki geniş bilgisi yanında Şâfiî mezhebi naslarını ve özellikle mezhep literatüründe "Şeyhayn" diye anılan Râfiî ve Nevevî'nin eserlerini anlama, onların tercihleri arasında değerlendirme ve tercih yapma konusunda uzmandı. Eserleri mezhep görüşlerinin âyet ve hadislerle temellendirilmesi, ta'îl edilmesi, muhakkik ulemânın istidlâllerinin ve kendi görüşlerinin kaydedilmesi, önceki ulemânın hatalı bulduğu nakil ve görüşlerinin eleştirilmesi, hadisleri tahrîc ederek kaynaklarının ve bu konuda ulemânın değerlendirmelerinin belirtilmesi bakımından önem taşır. Bundan dolayı eserleri daha sonraki Şâfiî ulemâsı arasında büyük itibar görmüş, mezhebin mesâlii hususunda dayanak olmuş, üzerine çeşitli ihtisar, şerh ve hâşiye çalışmaları yapılmıştır. Çoğunu kendi talebelerine okuttuğu eserleri arasında özellikle mutemet görüşlere yer verdiği *Menhecü't-tullâb* ve buna yazdığı şerh mezhepte mutemet görüşleri tercih hususunda bir istikrarı temsil eder. Daha sonraki mezhep fukahasının yaptığı açıklamalardan, Zekeriyâ el-Ensârî'nin müctehidlerle ilgili tasnifte "müctehid fi'l-fetvâ ve't-tercîh" kategorisi içinde değerlendirildiği anlaşılmakta (Târık Yûsuf Hasan Câbir, s. 121-123), bazıları onu IX. (XV.) yüzyılın müceddidi olarak nitelemektedir. Ensârî, Memlûk sultanları Kayırbay ve Kansu Gavri'nin yanlış uygulamalarını kendilerinin de hazır bulunduğu hutbelerinde eleştirmekten çekinmeyen, takvâ sahibi, ibadete düşkün, tasavvuf ehli bir âlimdi. Şa'rânî, Ensârî'nin elinden hırka giydiğini, kendisine yirmi yıl hizmet ettiğini, onu hiçbir zaman gaflet halinde ve boş işlerle meşgul görmediğini belirtir. Burhâneddin el-Bikâî'nin İbnü'l-Fâriz ile Muhyiddin İbnü'l-Arabî'yi tekfir ettiği sırada sultanın ulemâdan görüş istemesi üzerine birçoğu aleyhte görüş bildirirken Ensârî onların velî olduklarına dair fetva vermiştir.

Eserleri. Velûd bir müellif olan, naklî ve akilî ilimlerin birçok dalında eser telif eden Zekeriyâ el-Ensârî'yi ulaştığı şöhret bakımından IX. (XV.) yüzyılın müceddidi olarak niteleyen Abdülkâdir el-Ayderûsî özellikle Şâfiî fıkına dair eserlerinin önem taşıdığını, diğer eserlerinin derlemenden ibaret olduğunu ileri sürer (*en-Nûrû's-sâfir*, s. 115). Günümüze ulaşan elliyi aşkın eserinden yayımlananlar şunlardır: A) **Fıkıh ve Fıkıh Usulü.** 1. *Menhecü't-tullâb*. Yahyâ b.

Şeref en-Nevevî'nin *Minhâcü't-tâlibîn* adlı eserinin muhtasarıdır (Bulak 1285, 1294; Kahire 1287, 1311, 1329, 1343, 1344; *Minhâcü't-tâlibîn*'in kenarında, Kahire 1305, 1308, 1314, 1329; Mekke 1306). Eser üzerine müellifin dışında Abdülkâdir b. Ahmed el-Fâkihî, Ahmed b. Ali el-Mısri (*İhsânü'l-vehhâb*), Ali b. Şelebî eş-Şebbîni, Ali b. Abdülber el-Venâi (*Kesfü'n-nikâb*), Ahmed b. Hasan et-Tilâvî (*Fethü'l-vehhâb*) gibi âlimler şerh yazmış; İbnü'l-Cevherî kitabı önce *Nehcü't-tâlib li-esrefi'l-meâlib* adıyla ihtisar etmiş, ardından *İthâfü'r-râgîb* ismiyle şerhetmiş, bu şerh üzerine de hâşiyeler yazılmıştır. 2. *Fethü'l-vehhâb bi-şerhi Menhecü't-tullâb*. Bir önceki eserin şerhidir (Bulak 1294; Kahire 1329, 1332, 1380; *Minhâcü't-tâlibîn*'in kenarında, I-II, Kahire 1305, 1329). Bu eser üzerine İbn Kâsım el-Abbâdî, Ali b. Yahyâ ez-Zeyyâdî, Nûreddin el-Halebî, Muhammed b. Ahmed eş-Şevberî, Ahmed b. Hasan el-Cevherî el-Kebîr, Sultân b. Ahmed el-Mezzâhî, Abdülber b. Abdullah el-Üchûrî, Nûreddin eş-Şebrâmellisî, İbrâhim el-Muhammed el-Birmâvî, Ahmed b. Ömer ed-Deyrebî, Süleyman b. Ömer el-Cemel (*Fütûhâtü'l-vehhâb bi-tavzihi Şerhi Menhecü't-tullâb*, I-V, Kahire 1305), Mustafa b. Hanefî ez-Zehbî (*er-Resâ'ilü'z-Zehbiyye fi'l-mesâ'ilü'd-dakîkati'l-Menheciiyye*, I-II, Kahire 1315, 1332, 1344; I-II, Beyrut, ts. [Dârü'l-ma'rife], 1418/1998) ve Süleyman b. Muhammed el-Büceyrimî (*et-Tecri'd li-nefi'l-'âbid*, I-IV, Bulak 1286, 1292, 1307, 1309) hâşiyeler kaleme almıştır (*Menhecü't-tullâb* ve müellifin şerhi üzerine yapılan çalışmalar için bk. Habeşî, III, 1942-1947). 3. *Tahrîru Tenkihî'l-Lübâb*. Ebü'l-Hasan İbnü'l-Mehâmilî'nin Şâfiî fıkına dair *el-Lübâb fi'l-fıkıh* adlı eserine Veliyyüddin İbnü'l-İrâkî'nin yazdığı *Tenkihü'l-Lübâb* adlı muhtasarın açıklamalı muhtasarıdır (Bulak 1292; Kahire 1306, 1309, 1310, 1316, 1377). Muhammed Abdürraûf el-Münâvî eseri *İhsânü't-tahrîr bi-şerhi't-Tahrîr* adıyla şerhetmiştir. Şerefeddin Yahyâ b. Mûsâ el-Amrîtî, *Tahrîr'i et-Teysîr (Nazmü't-Tahrîr)* adıyla manzum hale getirmiş (Kahire 1314), bunu da Muhammed Abdürraûf el-Münâvî (*Fethü'r-ra'ûfî'l-habîr*), Muhammed el-Kabbânî, Abdullah b. Hicâzî eş-Şerkâvî (*Fethü'l-kadiri'l-habîr*) ve Nâsirüddin Muhammed b. Sâlim et-Tiblâvî (*Behcetü't-tahrîr*) şerhetmiştir. 4. *Tuḥfetü't-tullâb bi-şerhi Tahrîri Tenkihî'l-Lübâb* (Bulak 1292; Kahire 1306, 1309, 1331, 1340, 1360; Mekke 1310, 1316; nşr. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyza, Beyrut 1418/1997). *Tuḥfetü't-tul-*

ZEKERİYÂ el-ENSÂRÎ

lâb üzerine Şehâbeddin Ahmed b. Ahmed el-Kalyûbî, Şehâbeddin er-Remlî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed eş-Şevberî, Abdülber b. Abdullah el-Üchûrî, Abdullah b. Hicâzî eş-Şerkâvî (*Tuĥfetü't-tullâb* ile birlikte, I-II, Kahire 1360/1941; I-IV, Beyrut 1418/1997) gibi âlimler hâşiye yazmıştır (*Tahrîru Tenkîhi'l-Lübâb* ve müellifin şerhi üzerine yapılan çalışmalar için bk. Habşî, I, 543-547). **5. Esne'l-me'tâlib şerhu Ravzî't-tâlib.** Yahyâ b. Şeref en-Nevevî'nin *Ravzatü't-tâlibîn* adlı eserine İbnü'l-Mukrî el-Yemenî tarafından *Ravzû't-tâlib* adıyla yapılan muhtasarın şerhidir (Şehâbeddin er-Remlî'nin hâşiyesiyle birlikte, I-IV, Kahire 1301, 1313; nşr. Muhammed Muhammed Tâmir, I-IX, Beyrut 1422/2001). **6. el-Gurerü'l-behiyye fi şerhi'l-Behcetü'l-Verdiyye.** Zeynüddin İbnü'l-Verdî'nin, Abdülgaffâr b. Abdülkerîm el-Kazvîni'ye ait *el-Hâvî's-şagîr*'i manzum hale getirdiği *el-Behcetü'l-Verdiyye* adlı eserinin şerhi olup İbn Kâsım el-Abbâdî ve Abdurrahman b. Muhammed eş-Şirbînî bu esere birer hâşiye yazmıştır (üç eser birlikte: I-V, Kahire 1315, 1318; nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ, I-XI, Beyrut 1418/1997). Bizzat müellif esere *Hulâşatü'l-fevâ'idü'l-Muĥammediyye* adıyla bir de küçük şerh yazmıştır. **7. Lübbü'l-uşûl.** Tâceddin es-Sübkî'nin *Cem'u'l-cevâmi'*inin muhtasarıdır. Ensârî bu eserini *Gâyetü'l-vüşûl ilâ şerhi Lübbü'l-uşûl* ismiyle şerhetmiş (ikisi birlikte, Kahire 1327), İbnü'l-Cevherî bu şerhe bir hâşiye yazmıştır (üç eser birlikte: Kahire 1310, 1330, 1347, 1360). Abdullah Muhammed el-Ahmedî es-Sâlih (1404/1984, Câmîatü Ümmî'l-kurâ [Mekke]) ve Sirâcülhak b. Muhammed Lokmân (1421, el-Câmîatü'l-İslâmiyye [Medine]) hazırladıkları yüksek lisans tezlerinde, Ahmed Sırrülhâtem Abdullah doktora tezinde (1405/1985, Câmîatü Ümmî'l-kurâ [Mekke]) *Gâyetü'l-vüşûl*'ü tahkik etmiştir. **8. Hâşiye 'ale't-Telvîh.** Sadrüşşerîa'nın *Tenkîhu'l-uşûl'üne Sa'deddin et-Teftâzânî'nin yazdığı et-Telvîh ilâ keşfi ĥakâ'iki't-Tenkîh* adlı şerhin hâşiyesidir (beş eserin yer aldığı bir mecmua içinde, 1292). **9. Hâşiye 'alâ Şerhi Cem'i'l-cevâmi'.** Celâleddin el-Mahallî'nin eseri üzerine yazılmıştır (nşr. Abdülhafız Hilâl el-Cezâirî, I-IV, Riyad 1428/2007). **10. Fethu'r-raĥmân 'alâ metni (bi-şerhi) Luĥtati'l-'aclân.** Bedreddin ez-Zerkeşî'nin kelâm, fıkıh, usul, mantık ve felsefeye dair *Luĥtati'l-'aclân ve belletü'z-zam'ân* adlı eserinin şerhidir (Kahire 1328, 1329, 1929; nşr. Adnân Şihâbüddin, Amman 1433/2010). **11. Nihâyetü'l-hidâye ilâ tahrîri'l-Kifâye.**

İbnü'l-Hâim'in ferâize dair *Kifâyetü'l-huĥfâz*'ının şerhidir. Abdürrâzık Ahmed Hasan Abdürrâzık hazırladığı doktora tezinde eseri neşre hazırlamış (1412/1992, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye [Riyad]) ve daha sonra yayımlamıştır (I-II, Riyad 1420/1999). **12. 'İmâdû'r-rızâ bi-beyâni Âdâbi'l-kazâ'.** Şerefeddin İsmâ b. Osman el-Gazzî'nin *Âdâbü'l-ĥükkâm*'ının muhtasarıdır (nşr. İsmâil Muhammed Ebû Şerîa, Kahire 1987). Eser, Muhammed Abdürrâûf el-Münâvî tarafından *Fethu'ra'ûfi'l-kâdir li-'abdihî ĥâze'l-'âcizi'l-kâşir* adıyla şerhedilmiştir (nşr. Abdurrahman Abdullah Avaz Bekîr, I-II, Cidde 1406/1986). **13. el-Hudûdü'l-enîka ve't-ta'rifâtü'd-daĥika.** Yaklaşık 200 fıkıh teriminin açıklandığı bir risâledir (*el-Lü'lü'ü'n-nazîm*'in kenarında, Kahire 1319; nşr. Abdülgafûr Fayz Muhammed, "Ĥudûdü'l-el-fâzi'l-mütedâvile fi uşûli'l-fikh ve'd-dîn", *Mecelletü'l-baĥşî'l-ilmî ve't-türâşî'l-İslâmiyye*, V [1402/1982], s. 565-581; nşr. Mâzin el-Mübârek, Beyrut 1411/1991). Zeke-riyyâ el-Ensârî'nin fetvaları Ahmed Ubeyd tarafından *el-İ'lâm ve'l-ihtimâm bi-cem'i fetâvâ Şeyĥilislâm* adıyla derlenerek neşredilmiştir (Dimaşk 1355/1936; Beyrut 1404/1984).

B) Tefsir ve Kıraat. **1. Fethu'r-raĥmân bi-keşfi mâ yeltebisü fi'l-Kur'ân.** Bazı müteşâbih âyetlerin esrarı hakkındadır (Hatîb eş-Şirbînî'nin *es-Sirâcü'l-münîr*'inin kenarında, I-IV, Bulak 1299; Kahire 1311, 1328; nşr. Abdüsse'mî Muhammed Ahmed Haseneyn, Riyad 1404/1984; nşr. Muhammed Ali es-Sâbûnî, Beyrut 1983, 1405/1985; nşr. Bahâeddin Abdülmevcûd Muhammed, Kahire 1987). Eser üzerine Muhammed Hasbullâh b. Süleyman el-Mekkî *Feyzü'l-mennân* adıyla bir şerh yazmış (Kahire 1291), Abdullah b. Mutlak et-Tivâleh hazırladığı yüksek lisans tezinde eseri neşre hazırlamıştır (1404, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye [Riyad]). **2. Fethu'l-celil bi-beyâni ĥafîyyi Envâri't-tenzil.** Beyzâvî tefsirinin hâşiyesidir. Ensârî bu eserini gözlerini kaybettikten sonra oğlu Cemâleddin Yûsuf'a ve Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'ye imlâ etmiştir. Hasan b. Halevî Müvekkilî yüksek lisans tezinde eserin I. cildini yayıma hazırlamıştır (1406, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye [Riyad]). **3. ed-Deĥâ'iku'l-muĥkeme fi şerhi'l-Muĥaddime.** İbnü'l-Cezerî'nin tecvide dair eserinin şerhidir (Kahire 1283, 1308, 1324, 1329, 1332, 1344; Ali el-Kârî'nin *el-Minehu'l-fikriyye*'sinin kenarında, Kahire 1302; Kazan 1887;

nşr. Muhammed Gıyâs es-Sabbâĥ, Dimaşk, ts.; nşr. Nesîb Neşâvî, Dimaşk 1400/1980; San'a 1986; nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî, Beyrut 1990; nşr. Muhammed Ahmed Habîb, Kahire 1421/2001). Müellifin torununun torunu Zeynelâbidîn b. Muhyiddin b. Veliyyüddin bu eseri *el-Levza'iyye 'alâ şerhi'l-Cezeriyye* adıyla şerhetmiş. Nüreddin eş-Şebrâmelîsî de *ed-Deĥâ'ik'e* bir hâşiye yazmıştır. **4. el-Maĥsûd li-telĥîsi mâ fi'l-Mürşid.** İbn Ebû Akîl el-Umânî'nin *el-Mürşid fi'l-vakf ve'l-ibtidâ'* adlı eserinin muhtasarıdır (Bulak 1280, 1281, 1282, 1290; Kahire 1301, 1321; Fîrûzâbâdî'nin *Tenvirü'l-miĥbâs*'ının kenarında, Kahire 1290, 1305; Ahmed b. Muhammed el-Üşmûnî'nin *Menârü'l-hudâ'sı* ile birlikte, Kahire 1353/1934, 1973; Dimaşk 1985; nşr. Abdurrahman el-Cezâirî, Dimaşk 1423/2002). **5. Tuĥfetü nücebâ'i'l-'aşr fi aĥkâmi'n-nûni's-sâkine ve't-tenvîn ve'l-med ve'l-ĥaşr** (nşr. Muhyî Hilâl es-Serhân, Bağdat 1406/1986). **6. Muĥaddime fi'l-keĥâm 'ale'l-besmele ve'l-ĥamdele** (nşr. Sâlih Mehdî el-Azzâvî, *el-Mevrid*, VII/3 [1398/1978], s. 239-248). Bu risâle üzerine Ahmed b. Ahmed b. Abdülhak es-Sünbâtî (Kahire 1317), Nüreddin el-Halebî ve Ebû Bekir b. İsmâil eş-Şenevânî birer şerh, Ali b. Ahmed el-Adevî ise hâşiye yazmıştır. **7. İ'râbü'l-Kur'ân** (nşr. Muhammed Osman, Kahire 1430/2009).

C) Hadis. **1. Tuĥfetü'l-bârî 'alâ (bi-şerhi) Şaĥiĥi'l-Buĥârî** (Kastallânî'nin *İrşâdü's-sârî'si*, Abdülhâdî el-Ebyârî'nin *Neylül-emânî'si* ile birlikte ve kenarında Nevevî'nin Müslim şerhi olarak, I-XII, Kahire 1325-1326). Eser Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî tarafından hâşiye ile birlikte ihtisar edilmiştir (Kahire 1300, 1318). **2. Fethu'l-bâki bi-şerhi ('alâ) Elfiyyeti'l-'İrâki.** Zeynüddin el-İrâkî'nin hadis usulüne dair manzumesinin şerhidir (Zeynüddin el-İrâkî'nin kendi şerhiyle birlikte, nşr. Muhammed b. Hüseyin el-İrâkî el-Hüsey-nî, I-III, Fas 1354; Beyrut, ts.; nşr. Senâullah ez-Zâhidî, Beyrut 1420/1999; Şemseddin es-Seĥâvî'nin *Fethu'l-muĥşî'si* ile birlikte, nşr. Abdülatîf el-Hümeym ve Mâhir Yâsin Fahl, Beyrut 1422/2002). Eser üzerine Sultân b. Ahmed el-Mezzâhî, Mansûr b. Abdürrâzık et-Tühî ve Ali b. Ahmed el-Adevî birer hâşiye yazmıştır. **3. el-İ'lâm bi-eĥâdişi'l-aĥkâm.** Ahkâm hadislerinin fıkıh konularına göre derlendiği bir eser olup müellif tarafından *Fethu'l-'allâm bi-şerhi'l-İ'lâm* adıyla şerhedilmiştir (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavvaz, Beyrut 1411/1990).

D) Tasavvuf. 1. Şerhu'r-Risâleti'l-Ku-şeyriyye (İhkâmü'd-delâle 'alâ tahîrî'r-Risâle). Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin meşhur eserinin şerhidir (Mustafa b. Muhammed el-Arûsî'nin *Netâ'icü'l-efkârî'l-kudsîyye fî beyânî me'ânî Şerhi'r-Risâleti'l-Kuşeyriyye* adlı hâşiyesiyle birlikte, I-IV, Bulak 1290; Kahire 1318, 1957, 1970; nşr. Abdülvâris Muhammed Ali, I-IV, Beyrut 1420/2000). **2. el-Fütûhâtü'l-ilâhiyye fî nef'i ervâhi'z-zevâtî'l-insâniyye** (ed. A. H. Harley, *Journal and Proceedings of the Asiatic Society of Bengal*, XX/3, 1924, s. 123-142; *Hâkikatü't-tasavvufi'l-İslâmî* içinde, nşr. Bedevî Tâhâ Allâm, Kahire 1412/1992, s. 8-25). On fasıllık bir eser olup müellifin torununun torunu Zeynelâbidîn b. Muhyiddin b. Velîyyüddin tarafından *el-Minah-ıhu'r-rabbâniyye fî şerhi'l-Fütûhâtü'l-ilâhiyye* adıyla şerhedilmiştir. **3. Fetihu'r-rahmân bi-şerhi Risâleti'l-velî Arslân.** Arslân b. Ya'kûb ed-Dimaşki'nin tevhide, tasavvufa ve ahlâka dair eserinin şerhidir (İzzeddin İbn Gânim el-Makdisî'nin *Hal-lû'r-rumûz* u ile birlikte, Kahire 1317; *Şürûhu risâleti's-Şeyh Arslân* içinde, nşr. İzzet Husariyye, Dimaşk 1389/1969, s. 181-198). G. W. J. Drewes bu eserle ilgili bir çalışma yapmıştır (*Directions for Travellers on the Mystic Path. Zakariyya' al-Ansari's Kitab Fath al-Rahman and its Indonesian Adaptations*, The Hague 1977).

E) Dil ve Edebiyat. 1. el-Edvâ'ü'l-be-hice fî ibrâzi dekad'iki'l-Münferice. İbnü'n-Nahvî'nin *el-Kaşidetü'l-Münferice*'sinin şerhi olup (Cezayir 1854-1855; *Mecmû'atü'r-resâ'il* içinde, İstanbul, ts. [1302], s. 94-122; Kahire 1288, 1323, 1332, 1345; *el-Münfericetân* içinde, nşr. Abdülmecîd Diyâb, Kahire 1420/1999). Müellif tarafından *Fetihu müferrici'l-kürûb* adıyla ihtisar edilmiştir. **2. el-Menâhicü'l-kâfiye fî şerhi's-Şâfiye.** Cemâleddin İbnü'l-Hâcib'in sarf ilmine dair eserinin şerhidir (eş-Şâfiye'nin muhtelif şerh ve hâşiyelerini ihtiva eden iki ciltlik bir mecmua içinde, İstanbul 1310; Razzân Yahyâ Haddâm, Manchester 1424/2003). Ebû Bekir b. İsmâil eş-Şenevânî bu şerh üzerine *el-Menâhilü's-şâfiye* adıyla bir hâşiye yazmıştır. **3. Fetihu Rabbi'l-berîyye bi-şerhi'l-Kaşidetü'l-Hazreciyye.** Abdullah b. Osman el-Hazrecî'nin aruz ve kafiyye dair *el-Hazreciyye (er-Râmize)* adlı kasidesinin şerhi olup (Bedreddin İbnü'd-Demâminî'nin *el-Uyûnû'l-fâhîretü'l-gâmize* adlı şerhi ile birlikte, Kahire 1303, 1323, 1324) Cemâleddin Yûsuf b. Sâlim el-Hifnî, Riyâhî ve Hasan b. Ali el-Medâbigî eser için birer hâşi-

ye kaleme almıştır. **4. Akşa'l-emânî fî 'il-mî'l-beyân ve'l-bedî' ve'l-me'ânî.** Hatîb el-Kazvînî'nin *Telhişü'l-Miftâh*'ının muhtasarıdır (Bulak 1305; Kahire 1323, 1330; şerh ve nşr. Hamza ed-Demirdâş Zağlûl, Kahire 1988). **5. Fetihu münezzilî'l-me-sânî (Fütûhu münezzilî'l-mebânî) bi-şerhi Akşa'l-emânî.** Bir önceki eserin şerhidir (Kahire 1332; nşr. Hamza ed-Demirdâş Zağlûl, Kahire 1988). **Muhammed b. Mâzî er-Ruhâvî** bu şerhe *el-Fetihu'd-dânî* adıyla bir hâşiye yazmıştır (Kahire 1342). **6. Bülûğu'l-ereb bi-şerhi Şüzûri'z-zeheb.** İbn Hişâm en-Nahvî'nin eseri üzerine yazılmış bir şerh olup Yûsuf el-Hâc Ahmed tarafından doktora tezi olarak neşre hazırlanmıştır (1999, Câmîatü Dimaşk). **7. Dî-vân** (Kahire 1906).

F) Diğer Eserleri. 1. el-Edeb fî tebli-ği'l-ereb. Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin *el-Âdâb*'ının muhtasarıdır (nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Amman 1413/1992). **2. el-Mu'tâla'.** Esîrüddin el-Ebherî'nin *İsâgü-cî* adlı eserinin şerhi olup üzerine muhtelif hâşiyeler yazılmıştır (Yûsuf b. Sâlim el-Hifnî'nin hâşiyesiyle birlikte, Bulak 1282, 1283; Kahire 1328, 1329, 1332-1333, 1345). **3. Şerhu zâbîtatî'l-eşkâlî'l-erba'a.** Tef-tâzânî'nin mantığa dair eserinin şerhidir (1292). **4. el-Lü'lü'ü'n-naẓim fî rev-mî't-ta'allüm ve't-ta'lim.** Eserde otuz sekiz ilmin tarifi yapılmakta ve faydaları açıklanmaktadır (Müellifin *el-Hudûdü'l-enîka* adlı eseriyle birlikte, Kahire 1319, 1339). Abdullah Nezir Ahmed, bu risâleyi *Hizânetü'l-ülüm fî tasnifi'l-fünûnî'l-İslâmiyye ve maşâdrihâ* adıyla şerhetmiştir (Beyrut 1419/1998). **5. et-Tuhfetü's-seniyye fî'l-ıhtabî'l-minberîyye** (Kahire 1281). Zekerîyyâ el-Ensârî'nin bunların dışında yazma halinde birçok eseri vardır (listesi ve nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL*, II, 123-124; *Suppl.*, II, 117-118; *Mu'cemü'l-mahtûtâtî'l-mevcûde*, I, 535-538; Tânk Yûsuf Hasan Câbir, s. 48-59, 109-116; Abdülkâdir Ahmed Abdülkâdir, sy. 29-30 [1421/2000], s. 169-189).

Kâmil Muhammed Cân, *Zekerîyyâ el-Ensârî ve cühûdühü'l-belâgiyye* (1404/1984, el-Câmîatü'l-İslâmiyye [Medine]), Sâmiye Abdülhamîd Ahmed Cebr *et-Terbiye 'inde Şeyhi'l-İslâm Zekerîyyâ b. Muhammed el-Ensârî ke-nümûzec li't-ta'lim fî'l-aşri'l-Memlûki fî Mısr* (1989, Aynışems Üniversitesi [Kahire]), Tânk Yûsuf Hasan Câbir *Şeyhu'l-İslâm Zekerîyyâ el-Ensârî ve eşeruhü fî'l-fıkhî'l-İslâmî* (2004, Ürdün Üniversitesi) adıyla bi-

rer yüksek lisans tezi hazırlamış, Nâdiye Hamîs Ali el-Hanâvî de *Zekerîyyâ el-Ensârî ve cühûdühü'l-belâgiyye* adıyla bir doktora çalışması yapmıştır (1994, Ezher Üniversitesi).

BİBLİYOGRAFYA :

Şehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmîf*, III, 234-238; a.m.f., *ez-Zeyl 'alâ Refi'l-işr* (nşr. Cûde Hilâl – M. Mahmûd Subh), Kahire 1966, s. 140-150; Süyûtî, *Nazmü'l-ıkyân* (nşr. Philip K. Hitti), New York 1927, s. 113; İbn İyâs, *Bedâ'i'ü'z-zühûr*, III, 183-184, 241, 448, 464; IV, 12; V, 370-372; Şehâbeddin İbnü'l-Himsî, *Havâdisü'z-zamân ve vefe-yâtü's-şüyûh ve'l-akrân* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut 1419/1999, I, 389; II, 16, 73, 75, 91, 92, 110-111, 127; III, 30-33; İbnü's-Şem-mâ' el-Halebî, *el-Kabesü'l-hâvî li-gureri Dav'i's-Şehâvî* (nşr. Hasan İsmâil Merve – Haldûn Hasan Merve), Beyrut 1998, I, 281-286; Şarâni, *et-Ta-bakâtü'l-kübâ* (nşr. Abdurrahman Hasan Mahmûd), Kahire 1421/2001, II, 688-693; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire*, I, 196-206, 295; M. Abdürrâuf el-Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye* (nşr. Abdülhamîd Sâlih Hamdân), Kahire, ts. (el-Mektebetü'l-Ezheriyye), II, 163-164; IV, 52-55; Abdülkâdir el-Ayderûsî, *en-Nurü's-sâfir*, s. 111-116; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VIII, 134-136; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli'*, I, 252-253; Serkîs, *Mu'cem*, I, 483-488, 1109; II, 1322, 1512, 1881; Brockelmann, *GAL*, II, 122-124; *Suppl.*, I, 263; II, 117-118; Nebhânî, *Kerâmâtü'l-evliyyâ'*, II, 79-82; Abdülmüteâl es-Saidî, *el-Müceddidün fi'l-İslâm*, Kahire, ts. (Mektebe-tü'l-âdâb), s. 341-343; Âyide İbrâhim Nusayr, *el-Kütübü'l-Arabiyyetü'lleti nüşret fi Mısr beyne 'amey 1926-1940*, Kahire 1980, s. 12, 50, 62; a.m.f., *el-Kütübü'l-Arabiyyetü'lleti nüşret fi Mısr beyne 'amey 1900-1925*, Kahire 1983, s. 12, 41, 58, 59, 63, 82, 96, 113, 165, 198, 281; a.m.f., *el-Kütübü'l-Arabiyyetü'lleti nüşret fi Mısr fi'l-kamî't-tâsi'* eşer, Kahire 1990, s. 7, 24, 25, 27, 42, 53, 56, 67, 84-85, 230; Abdülhay el-Ket-tânî, *Fihrisü'l-fehâris*, I, 457-459; Ömer Ferruh, *Me'âlimü'l-edebî'l-Arabî fi'l-aşri'l-hadis*, Beyrut 1406/1985, I, 182-192; Hilâl Nâci – İsmâ M. eş-Şantî, *el-Mu'cemü's-şâmil li't-türâsî'l-Arabiyyi'l-matbû'*: *el-Müstedrek I*, Kahire 1417/1996, s. 56-60; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmi'u's-şürûh ve'l-havâşî*, Ebüzabî 1425/2004, I, 264, 297, 494-495, 543-547, 639; II, 767, 1072; III, 1942-1947; *Mu'cemü'l-mahtûtâtî'l-mevcûde fi mektebâti İstânbül ve Ânâtûli* (haz. Ali Rıza Karabulut), [baskı yeri ve tarihi yok], I, 535-538; Tânk Yûsuf Hasan Câbir, *Şeyhu'l-İslâm Zekerîyyâ el-Ensârî ve eşeruhü fî'l-fıkhî'l-İslâmî* (yüksek lisans tezi, 2004), el-Câmîatü'l-Ürdüniyye; A. J. Arberry, "The Repertory of Ibn al-Anşârî", *IS*, VII/3 (1968), s. 247-263; Abdülkâdir Ahmed Abdülkâdir, "Zekerîyyâ el-Ensârî: Muşannefâtühü ve emâkinü vücûdî mahtûtâtihâ", *Âfâku's-se-kâfe ve't-türâş*, sy. 29-30, Dübey 1421/2000, s. 169-189; E. Geoffroy, "Zakariyyâ' al-Anşârî", *EI²* (İng.), XI, 406.

AHMET ÖZEL – CENGİZ KALLEK

ZEKERİYYÂ el-KAZVİNÎ

(bk. KAZVİNÎ, Zekerîyyâ b. Muhammed).